

Dr. sc. Dragan Gabrić

Sveučilište u Mostaru
E-mail: dragan.gabric@sve-mo.ba

Mladen Miljko, mag. oec.

Agencija M&V d.o.o. Mostar
E-mail: mladen.miljko@agencijamv.com

RAČUNOVODSTVENE MANIPULACIJE U FINANCIJSKIM IZVJEŠTAJIMA PODUZEĆA – ISTRAŽIVANJE MOTIVACIJE I POTICAJA

UDK / UDC: 657.375(497.6)

JEL klasifikacija / JEL classification: M41, M42

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno / Received: 4. prosinca 2017. / December 4, 2017

Prihvaćeno za tisak / Accepted for publishing: 8. lipnja 2018. / June 8, 2018

Sažetak

Predmet ovog rada je istraživanje osnovnih poticaja za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća u Federaciji Bosne i Hercegovine. Cilj ovom istraživanju je utvrđivanje osnovnih poticaja, odnosno motiva za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima. Istraživanje je provedeno na uzorku poduzeća s tržišta kapitala u Federaciji BiH u razdoblju od 2010. godine do 2014. godine. Prikupljeni podaci analizirani su primjenom metoda deskriptivne i inferencijalne statistike. Rezultati istraživanja pokazuju da se najčešći motivi računovodstvenog manipuliranja u financijskim izvještajima poduzeća vežu uz područje ugovornih poticaja. S druge strane, rezultati pokazuju da poticaji koji se vežu uz tržište kapitala i regulatorni poticaji u pravilu nisu prevladavajući motivi za računovodstvene manipulacije u financijskim izvještajima poduzeća u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: financijski izvještaji, računovodstvene manipulacije, poticaji računovodstvenog manipuliranja.

1. UVOD

Realne i objektivne računovodstvene informacije iz financijskih izvještaja jedan su od neophodnih preduvjeta za poslovno odlučivanje svih interesnih strana (engl. *stakeholders*). „Cilj je financijskih izvještaja pružiti

informacije o financijskom položaju, financijskoj uspješnosti i novčanim tokovima poslovnog subjekta koje su korisne širokom krugu korisnika u donošenju ekonomskih odluka.“ (MRS 1, t. 9.). Međunarodni računovodstveni standardi polaze od pretpostavke da financijski izvještaji realno prikazuju financijski položaj, financijsku uspješnost i novčane tokove subjekta. Međutim, postoji i druga mogućnost, a to je nerealno i neistinito financijsko izvještavanje koje podrazumijeva da financijski izvještaji sadrže značajna pogrešna prikazivanja, odnosno učinke računovodstvenih manipulacija. Zato je od posebnog interesa za sve korisnike financijskih izvještaja, da isti budu sastavljeni bez računovodstvenih manipulacija.

Istraživanja kvalitete financijskih izvještaja su uvijek aktualna i zanimljiva znanstvenoj i stručnoj javnosti. „Manja zastupljenost istraživanja računovodstvenih pogrešaka i manipulacija u financijskim izvještajima na europskom području proizlazi iz manje transparentnih tržišta kapitala i otpora (manjka volje) poduzeća da javno objave potpuni set financijskih izvještaja.“ (Aljinović Barač, Klepo, 2006, 274). Posebno zanimljivo pitanje je istraživanje osnovnih poticaja i motiva zbog kojih, prije svih, menadžeri poduzimaju računovodstvene postupke koji rezultiraju računovodstvenim manipulacijama u financijskim izvještajima poduzeća. Predmet istraživanja su tri osnovne skupine poticaja: poticaji tržišta kapitala, ugovorni poticaji i regulatorni poticaji.

U tom kontekstu, cilj ovog istraživanja je utvrđivanje osnovnih poticaja i motiva za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća u Federaciji BiH. Zato se u ovom radu polazi od pretpostavke da regulatorni i ugovorni poticaji predstavljaju osnovne i dominantne izvore motivacije za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća. Nadalje, s obzirom na razinu razvijenosti tržišta kapitala u Federaciji BiH, pretpostavlja se da poticaji tržišta kapitala nisu prevladavajući izvor motivacije za računovodstveno manipuliranje. Kroz više istraživanja sugerira se unaprjeđenje postojećih spoznaja koje razmatraju poticaje za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća (Healy, 1985; Dechow, Sloan i Hutton, 1996; Friedlan, 1994; Teoh et al., 1998; Rangan, 1998; DuCharme et al., 2004; Jo and Kim, 2007).

2. PREGLED PRETHODNIH ISTRAŽIVANJA

Počeci intenzivnijih istraživanja vezanih uz upravljanje zaradama, odnosno poticaje računovodstvenih manipulacija odnose se za 80-e godine 20. stoljeća. U pravilu se rezultati i nalazi provedenih istraživanja mogu grupirati prema osnovnim skupinama poticaja.

U pogledu ugovornih poticaja, Healy (1985, 585-107) je među prvima istraživao povezanost između menadžerskih odluka o računovodstvenim postupcima i financijskom izvještavanju o prihodima i zaradama te poticaja koji proizlaze iz njihovih kompenzacijskih aranžmana. Healy je istraživanjem

pronašao znatno veći broj promjena u računovodstvenim procjenama i politikama kod poduzeća koja imaju definirane programe menadžerskih bonusa. „Značajan i važan poticaj za računovodstvene manipulacije u financijskim izvještajima može biti potreba pridobivanja vanjskih izvora financiranja po niskim cijenama.“ (Dechow, Sloan i Hutton, 1996). Watts i Zimmerman (1986.) ističu da, u skladu s pozitivnom računovodstvenom teorijom, potreba za poštivanjem odredbi dužničko vjerovničkih ugovora može biti značajan poticaj upravljanju zaradama i računovodstvenom manipuliranju. U skladu sa spomenutim, Sweeney (1994, 281-308) je utvrdio značajne računovodstvene manipulacije u poduzećima koja nisu bila u mogućnosti ispunjavati uvjete određene ugovorima.

S druge strane, rezultati pojedinih istraživanja (Friedlan, 1994; Teoh et al., 1998; Rangan, 1998; DuCharme et al., 2004; Jo and Kim, 2007) pokazuju da su osnovni motivi za računovodstveno manipuliranje i upravljanje zaradama povezani s ostvarenjem oportunističkih ciljeva na tržištima kapitala. Osnovni motiv za računovodstveno manipuliranje u razdobljima dodatnih emisija dionica (eng. *Seasoned Equity Offerings*) je „uljepšavanje“ financijskih izvještaja s ciljem postizanja što boljih cijena dionica prije dodatnih emisija. Tako primjerice Rangan (1998, 101) zaključuje da „tržište kapitala privremeno precjenjuje dionice emitenata (...) kao rezultat upravljanja zaradama i računovodstvenih manipulacija“. Rajgopal et al. (2007) pokazali su da se poduzeća koriste tehnikama upravljanja zaradama kako bi utjecala na rast cijena dionica i pozitivnu percepciju investitora vezano uz prinose na iste.

Interesantno je istaknuti i osnovne nalaze istraživanja Aljinović Barać i Klepo iz 2006. godine s obzirom na sličnosti institucionalnog okvira poslovanja između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Istraživanje je pokazalo da su minimiziranje poreznih tereta i prikrivanje loših rezultata najčešći motivi za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima. Ugovorni poticaji, kao što su maksimiziranje menadžerskih naknada i osiguranje boljih kreditnih uvjeta su također značajan motiv za računovodstvene manipulacije (Aljinović Barać i Klepo, 2006, 280).

Može se istaknuti da su prethodna istraživanja vezana uz poticaje i motivacije za računovodstveno manipuliranje većinom zastupljena u zemljama anglosaksonskog govornog područja čije se karakteristike institucionalnog okvira poslovanja značajno razlikuju u odnosu prema europske i lokalne uvjete (Cuzdriorean, 2013).

3. TEORIJSKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA

3.1. Pojmovno određenje računovodstvenih manipulacija

Pristup pojmovnom određenju računovodstvenih manipulacija obično podrazumijeva definiranje istih kao računovodstvenih postupaka i aktivnosti koje rezultiraju značajnim pogreškama ili prijevarama u financijskim izvještajima.

„Računovodstveno manipuliranje nastaje kada menadžeri koriste prosudbu u procesu financijskog izvještavanja i strukturiranju transakcija te na taj način modificiraju financijske izvještaje s ciljem pogrešnog informiranja korisnika ili s ciljem utjecaja na ugovorne ishode koji ovise o računovodstvenim informacijama.“ (Healy i Whalen, 1999, 368). Prema Ronenu i Yaariju (2008) računovodstveno manipuliranje javlja se kao posljedica poduzimanja proizvodno-investicijskih akcija prije nego što su zarade ostvarene ili izbora računovodstvenih politika kojima se utječe na računovodstvene zarade i njihovu interpretaciju nakon što su stvarne zarade ostvarene. Schipper (1989, 2) primjerice definira računovodstvene manipulacije kao svrshodne intervencije u eksternom financijskom izvještavanju s namjerom pribavljanja nekih privatnih koristi.” (citirano prema Aljinović Barač, Klepo, 2006, 275). „U većini slučajeva, računovodstvene manipulacije se mogu definirati kao poduzimanje oportunističkih računovodstvenih procjena iznosa s namjerom pogrešnog informiranja korisnika financijskih izvještaja.“ (Aljinović Barač, Klepo, 2006, 275).

Gulin (2002, pp. 34) ističe da, iako pojam „manipulacije“ izaziva negativne konotacije povezane s nezakonitim aktivnostima, nisu sve manipulacije u pravilu nezakonite. U većini situacija manipulacije podrazumijevaju aktivnosti i učinke tih aktivnosti koje su u okviru zakona, dok prijevare u financijskim izvještajima podrazumijevaju poduzimanje aktivnosti koje su izvan zakonskih normi (vidjeti Dechow i Skinner, 2000). Prema Aljinović Barač i Klepo (2006, 275) „računovodstvene manipulacije se u pravilu mogu definirati kao manipuliranje računovodstvenim brojevima koje nije u skladu s načelima istinitog i fer prezentiranja.“

Prema Međunarodnim standardima financijskog izvještavanja (MSFI) računovodstvene manipulacije podrazumijevaju financijske izvještaje koji sadrže značajna pogrešna prikazivanja, odnosno materijalno značajne pogreške. „Pogreška je značajna ako može, pojedinačno ili skupno, utjecati na ekonomske odluke koje korisnici donose na osnovi financijskih izvještaja. Značajnost ovisi o kombinaciji veličine i vrste izostavljene ili pogrešno prikazane stavke financijskih izvještaja.“ (MRS-u 8¹, t. 5). Računovodstvene manipulacije u financijskim izvještajima mogu nastati u vezi s priznavanjem, mjerenjem, prezentiranjem ili objavljivanjem elemenata financijskih izvještaja. Razloge za nastanak pogrešaka treba tražiti u nedostatku informacija, pogrešnoj procjeni određenog poslovnog događaja ili financijskog učinka transakcije, neznanja, ili u konačnici, namjeri za pogrešno prikazivanje, što implicira prijevarno financijsko izvještavanje. Za potrebe ovog istraživanja računovodstvene manipulacije podrazumijevaju financijske izvještaje koji sadrže utvrđene značajne pogreške ili prijevare. Prema MRevS-u 240 (t. 4) „pogrešno prikazivanje u financijskim izvještajima može nastati zbog prijevare ili pogreške, a ključni čimbenik za razlikovanje prijevare od pogreške jest je li namjerna ili nenamjerna ona posljedična aktivnost koja rezultira pogrešnim prikazivanjem financijskih izvještaja.“

¹ MRS 8 - Računovodstvene politike, promjene računovodstvenih procjena i pogreške

3.2. Poticaji za računovodstveno manipuliranje

Jedno od osnovnih pitanja koje se može postaviti računovodstvenoj teoriji i praksi je zašto pojedinci koji imaju mogućnost utjecaja na financijske izvještaje, prije svega upravljačke strukture, poduzimaju različite postupke koji rezultiraju računovodstvenim manipulacijama u financijskim izvještajima. Motivi i poticaji za takve i slične postupke mogu biti različiti.

Prema Ceresyjevom teoriji², faktori prijevarnog financijskog izvještavanja kao ekstremnog oblika upravljanja zaradama i računovodstvenog manipuliranja, proizlaze iz situacija pritiska (poticaja), prilike i opravdanja (racionalizacije). Ti faktori su naznačeni kao odlučujući za potrebe utvrđivanja i sprječavanja prijevara u financijskim izvještajima i kroz SAS³ broj 99 (Revizijski standard broj 99: Revizijsko razmatranje prijevara u financijskim izvještajima) koje je 2002. godine objavilo profesionalno udruženje - Američko udruženje certificiranih javnih računovođa (AICPA⁴).

Prema SAS-u 99 tri su preduvjeta prisutna u situacijama prijevarnog financijskog izvještavanja. „Prvo, direktori ili menadžeri ili drugi zaposlenici imaju motiv ili pritisak, iz kojeg proizlazi razlog za prijevarno financijsko izvještavanje. Drugo, postojanje okolnosti – na primjer, nepostojanje ili nedostatak kontrole ili sposobnost odnosno mogućnost uprave da prevlada postojeće interne kontrole – koje omogućuju priliku da se učini prijevarno financijskog izvještavanje. Treće, strane uključene u prijevarno financijsko izvještavanje su u mogućnosti da opravdavaju svoje postupke. Neki pojedinci imaju stav, karakter, ili skup etičkih vrijednosti koji im omogućavaju da svjesno i namjerno poduzmu nepošteno radnju. Međutim, čak i inače poštenu pojedinci mogu počinuti prijevaru u okruženju koje karakterizira postojanje dovoljno jakog pritiska na njih. Što je veći poticaj ili pritisak, vjerojatnije je da će pojedinac moći racionalizirati odnosno opravdati prihvatljivost učinjenih prijevara.“ (SAS 99, t. 7).

S druge strane, i Međunarodni revizijski standard 240 Revizorova odgovornost identificira određene uzorke i motive čije postojanje revizor treba razmotriti pri procjeni eventualnog prijevarnog financijskog izvještavanja. Prijevarno financijsko izvještavanje može biti uzrokovano nastojanjima menadžmenta da manipulira zaradama kako bi prevario korisnike financijskih

² Cresseyjeva teorija rizika prijevara iz 1953. godine je najvećim dijelom utemeljena na nizu obavljenih intervju s osobama koji su bili uključeni u prijevar. Autor zaključuje da su situacije prijevara obilježene s tri zajedničke značajke. Prvo, osobe koje su bile uključene u prijevar imale su priliku da izvrše prijevar. Drugo, svi su imali nedjeljivu potrebu za financijskom koristi (pritisak). I treće, pojedinac uključen u prijevaru je opravdavao čin prijevara pravilima koje su u okviru etičnog ponašanja. Ti faktori rizika prijevara: pritisak, prilika i opravdanje (racionalizacija) se često nazivaju i „trokut prijevara“. Cressey je smatrao da su sva tri faktora prisutna u svakom aktu (činu) prijevara.

³ *Statement of Auditing Standards No. 99 (SAS No. 99), “Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit”* - Revizijski standard broj 99: Revizijsko razmatranje prijevara u financijskim izvještajima

⁴ *American Institute of Certified Public Accountants’ (AICPA)* – Američko udruženje certificiranih javnih računovođa

izvještaja utječući na njihovu percepciju uspješnosti i profitabilnosti. Takvo manipuliranje zaradama može započeti s malobrojnim aktivnostima ili neprikladnim prilagođavanjima pretpostavki ili promjenama prosudbi od strane menadžmenta. Pritisak i stimulacije mogu dovesti do povećanja razmjera tih aktivnosti tako da one rezultiraju prijevornim financijskim izvještavanjem. Takve situacije mogu nastati kada, zbog pritiska da se ispune očekivanja tržišta ili nastojanja da se maksimaliziraju primanja koja se temelje na uspješnosti, menadžment namjerno, uz pomoć značajnog pogrešnog prikazivanja financijskih izvještaja, dolazi u poziciju koja vodi k prijevarnom financijskom izvještavanju. U nekim drugim subjektima, menadžment može biti motiviran smanjiti zarade za značajne iznose kako bi minimalizirao porez ili napuhnuti zarade kako bi osigurao financiranje iz banaka (MRevS 240, t. 10). Prijevorno financijsko izvještavanje može biti počinjeno u slučajevima kada je menadžment pod velikim pritiskom, unutar ili izvan subjekta, da ostvari (ali, možda, nerealne) planirane zarade, pogotovo ako mogu biti značajne posljedice za menadžment kada ne ostvari planirane financijske ciljeve.

Za potrebe istraživanja, motivi i poticaji računovodstvenog manipuliranja u financijskim izvještajima mogu se klasificirati u tri osnovne skupine (prilagođeno prema Vuko, 2009, 75):

1. motivi koji su povezani s poticajima tržištem kapitala,
2. motivi koji su povezani s ugovornim poticajima i
3. motivi koji su povezani s regulatornim poticajima.

Može se istaknuti da u lokalnim i regionalnim uvjetima, manje su zanimljivi motivi koji su povezani s tržištem kapitala, s obzirom na razvijenost organiziranog tržišta kapitala u Bosni i Hercegovini. S druge strane, puno zanimljiviji su motivi koji su povezani s ugovornim i regulatornim poticajima.

3.2.1 Motivi koji su povezani s poticajima tržišta kapitala

U literaturi se kao osnovni motiv utjecaja na financijske izvještaje, koji rezultira računovodstvenim manipulacijama, navodi postizanje i održavanje prihvatljive cijene vlasničkih vrijednosnih papira (najčešće dionica) na tržištu kapitala. Prema Vuko (2009, 75) računovodstvene manipulacije u kontekstu tržišta kapitala najčešće su povezane s „prognozama analitičara o visini zarada po dionici, inicijalnim javnim ponudama (IPO⁵), naknadnim ponudama vrijednosnica (SEO⁶), poslovnim spajanjima, pripajanjima i menadžerskim otkupima, te insiderskim trgovanjima vrijednosnicama.“

⁵ IPO – *Initial Public Offering* (hrv. Inicijalna javna ponuda dionica)

⁶ SEO – *Seasoned Equity Offering* (hrv. Dodatna emisija dionica postojećih emitenta na tržištu kapitala)

U tom kontekstu se ističe da se „u pravilu nastoji postići veća cijena dionica, osim u situacijama kada je motiv manipuliranja povezan s menadžerskim otkupima.“ (Dechow i Schrand, 2004, 47). Rezultati empirijskih istraživanja poticaja povezanih s tržištem kapitala i utjecaja na financijske izvještaje, upućuju na sljedeće (Nasser, 2007):

- „menadžerski otkupi su u prosjeku povezani sa snižavanjem zarada;
- približno 12% poduzeća koja su uključena u SEO i IPO manipuliraju zaradama na više za otprilike 5% od iznosa ukupne imovine prije ponude;
- poduzeća koje su u opasnosti da ne dosegnu procjene uprave o zaradama u prosjeku prepravljaju zarade na više prije objave financijskih rezultata;
- poduzeća upravljaju zaradama kako bi se dosegle ili premašile prognoze analitičara;
- poduzeća koja dosegnu ili premaše prognoze analitičara u prosjeku ostvaruju 8% inkrementalnog godišnjeg povrata u odnosu prema korporacijama koje to ne ostvare;
- oko 40% poduzeća koja su suočena s izvještavanjem manjih gubitaka imaju tendenciju upravljanja zaradama na više kako bi prikazali pozitivne rezultate;
- investitori ne prepoznaju većinu manipulacija s obzirom na to da su poduzeća koja su regulatori identificirali kao potencijalne manipulatore, te su od njih zahtijevali prepravljanje financijskih izvještaja, u prosjeku suočena s padom cijena dionica za oko 9%.“

Istraživanja (Bradshaw et al., 2001; Ahmed et al., 2006) također pokazuju da sudionici na tržištu kapitala, prije svega, investitori, često pogrešno procjenjuju kvalitetu financijskih izvještaja emitenata u kontekstu postojanja računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima.

3.2.2. Motivi koji su povezani s ugovornim poticajima

Prema agencijskoj teoriji⁷ ukupan sustav poduzeća može se promatrati kao skup ugovornih odnosa između različitih interesnih strana (principala i

⁷ Jensen i Meckling (1976, 5 citirano prema Vuko, 2009, 19) definiraju agencijski odnos kao „ugovorni odnos temeljem kojega jedna ili više osoba (principal) angažira drugu osobu (agenta) da obavlja neke poslove u njihovu korist, što uključuje delegiranje određenih ovlasti odlučivanja agentima.“ Pri tome su u ulozi principala najčešće vlasnici (dioničari), a u ulozi agenata upravljačke (menadžerske) strukture. Prema Eisenhardt (1989, 58) agencijski problem nastaje kada „su interesi i ciljevi principala i agenata konfliktni, te principalima je teško i/ili skupo provjeravati kakav je stvarni učinak agenata.“ Zato se agencijski problem može promatrati i kao problem motiviranja agenata kako da djeluju u korist principala. U računovodstvenom kontekstu principal bi bili vlasnici (u najvećem broju slučajeva), a agenti upravljačke strukture. „Primjena agencijske teorije je najrelevantnija u situacijama u kojima je ugovaranje složeno.“ (Eisenhardt, 1989, 71). Agencijska teorija istražuje kako ugovori i poticaji mogu motivirati ugovorne strane da ostvare svoje interese preko korporacija (poduzeća).

agenata). S računovodstvenog aspekta osobito su značajni ugovorni odnosi između vlasnika i uprave, te uprave i vjerovnika (kreditora, investitora i drugih). Iako je cilj predmetnih ugovora reguliranje međusobnih odnosa i usklađivanje nerijetko konfliktnih interesa između interesnih strana, često se ugovori mogu javiti kao izvori motivacije za upravljanje zaradama u financijskim izvještajima. Jensen i Murphy (2004) ističu da se suprotni učinci spomenutih ugovora u reguliranju agencijskog problema u pravilu javljaju onda kada su kompenzacijski paketi i procedure vezane uz nagrađivanje uprave loše osmišljeni.

U agencijskom odnosu, menadžerski ugovori se često koriste kao način reguliranja međusobnih odnosa i usklađivanja ciljeva između uprave i vlasnika, i to na način da se nagrade, bonusi i kompenzacije uprave vezuju uz ostvarene financijske rezultate i performanse poslovanja poduzeća. Menadžeri često pristupaju različitim manipulativnim postupcima kako bi ostvarene rezultate i uspješnost poslovanja prezentirali u što boljem svjetlu rukovodeći se pri tome vlastitim oportunističkim ciljevima ostvarenja osobnih interesa. Kako se ostvareni pokazatelji poslovanja najbolje mogu uočiti iz financijskih izvještaja, onda su financijski izvještaji predmet utjecaja menadžera. Drugim riječima, menadžeri koriste pravo kako bi kroz različite računovodstvene postupke i diskrecijske procjene iznosa obračunskih veličina „poboljšali“ financijsku uspješnost i financijski položaj. Prethodno spomenuto potvrđuju i provedena istraživanja koja pokazuju da:

- menadžeri koriste računovodstvenu diskreciju kako bi povećali sadašnju vrijednost svojih bonusa (Shih i Lin, 2002),
- menadžeri pristupaju manipulativnim aktivnostima vezano uz zaradu s ciljem povećanja vrijednosti menadžerskih naknada (Ronen i Yaari, 2008, 84),
- menadžerske isplate u dionicama i dioničkim opcijama su bile u prosjeku veće za 51 % u poduzećima koja su bila optužena za prijevare, nego u ostalim poduzećima (Johnson et al., 2008).

Motivi za upravljanje zaradama i računovodstveno manipuliranje koji proizlaze iz ugovornog odnosa između vlasnika i menadžera su konzistentni s hipotezom „planiranog bonusa“ u okviru pozitivne računovodstvene teorije koja se temelji na postavci da će menadžeri s ugovorenim kompenzacijama koje ovise od ostvarenog i u financijskim izvještajima iskazanog rezultata poslovanja, biti motivirani da odaberu takvu računovodstvenu politiku koja će maksimalizirati iskazanu neto dobit u tekućoj godini kako bi na taj način u tekućem razdoblju ostvarili pravo na nagrade i bonuse.

Kada se raspravlja o poticajima za računovodstvene manipulacije koje se odnose na ugovorne odnose s vjerovnicima, tada motivi proizlaze iz mogućnih kršenja ugovornih odredbi, što u konačnici dovodi do dodatnih troškova za poduzeće, te ograničava financijsku i poslovnu slobodnu poduzeća (u vidu isplate dividendi, novih zaduživanja, kapitalnih investicija i drugo), što potvrđuju i provedena istraživanja (Sweeney, 1994; Efendi et al., 2006). Motivi za upravljanje

zaradama i računovodstveno manipuliranje koji proizlaze iz ugovornog odnosa između vjerovnika i menadžera su konzistentni s hipotezom "dužničkog ugovora" u okviru pozitivne računovodstvene teorije koja se temelji na postavci da će menadžeri odabrati takve politike kojima povećavaju tekuću dobit na štetu buduće dobiti, kako bi smanjili vjerojatnost povrede dužničkih ugovora.

3.2.3. Motivi koji su povezani s regulatornim poticajima

Regulatorni okvir koji se manifestira u obliku sveukupnog sustava zakonskih normi određene države, može biti izvorom motiva za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima. Motivi koji proizlaze iz regulatornih poticaja odnose se prije svega na ostvarenje određenih koristi po osnovi oporezivanja, državnih potpora, jamstava i drugo. Spomenuti motivi za upravljanje zaradama su u skladu s pozitivnom računovodstvenom teorijom, odnosno hipotezom „političkih troškova“ prema kojoj će menadžeri odabrati takve računovodstvene politike, procjene i postupke kojima će smanjiti tekuću dobit u korist buduće dobiti kako bi smanjili porezno opterećenje. Ova hipoteza pretpostavlja veću vjerojatnost odabira onih računovodstvenih postupaka kojima se tekuća računovodstvena dobit vremenski raspoređuje u sljedeća razdoblja kada se poduzeće suočava s povećanjem političkih troškova (porezi, takse i drugi nameti).

„S obzirom na to da su motivi upravljanja zaradama u vidu snižavanja zarada u porezne svrhe obično suprotstavljeni motivima povećanja zarada koji prevladavaju na tržištu kapitala, važnu ulogu u dominaciji pojedinog motiva igrat će relativna važnost tržišta kapitala kao izvora eksternog financiranja.“ (Vuko, 2009, 79). U prilog tomu idu i neka od provedenih istraživanja (Klassen, 1997, 455-474) koja sugeriraju da su se poduzeća kod kojih je postojao manji pritisak s tržišta kapitala više upuštala u manipulativno umanjeno zarada kako bi smanjile porezno opterećenje. S druge strane, istraživanje koje su proveli Erickson, Hanlon i Maydew (2004, 113-144) na uzorku od 27 poduzeća koja su bila pod istragom SEC-a u razdoblju od 1996. do 2002. godine, pokazalo je da su spomenuta poduzeća bila spremna platiti 320 milijuna USD poreza na dobit na nepostojeće zarade, odnosno nerealno povećane zarade.

4. OBLIKOVANJE MODELA ISTRAŽIVANJA

Metodološki pristup istraživanju kvalitete financijskih izvještaja, uključujući i faktore poticaja i motiva, podrazumijeva načine istraživanja i analiziranja faktora računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima. S tim u vezi, moguće je identificirati tri osnovna metodološka pristupa istraživanju računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima:

1. istraživanja računovodstvenih manipulacija utemeljena na obračunskim veličinama;

2. istraživanja računovodstvenih manipulacija utemeljena na financijskim i nefinancijskim pokazateljima i
3. alternativni pristupi istraživanja računovodstvenih manipulacija.

U konkretnom slučaju, za potrebe ovog istraživanja polazi se od metodološkog pristupa utemeljenog na obračunskim veličinama. Međutim, ovdje se ne radi o klasičnom pristupu koji uzima u obzir ukupan iznos obračunskih veličina na razini financijskih izvještaja, već o dijelom modificiranom pristupu koji razmatra pojedine stavke financijskih izvještaja. Jedan od osnovnih ciljeva ovog istraživanja je utvrditi osnovne poticaje kao izvore motivacije za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća u Federaciji BiH. U razvoju konceptualnog modela istraživanja polazi se od osnovne klasifikacije skupina poticaja za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima koje razlikuje poticaje tržišta kapitala te ugovorne i regulatorne poticaje.

$$AM_{i,t} = f(CMI, CI, RI) \quad (1)$$

gdje je

- AM - Računovodstvene manipulacije u financijskim izvještajima
- CMI - Poticaji tržišta kapitala (engl. *Capital Market Incentives*)
- CI - Ugovorni poticaji (engl. *Contractual Incentives*)
- RI - Regulatorni poticaji (engl. *Regulatory Incentives*)
- i,t - za poduzeće i , u razdoblju t

Ovako koncipiran model podrazumijeva da poticaji tržišta kapitala te ugovorni i regulatorni poticaji predstavljaju osnovne izvore motivacije za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća u Federaciji BiH. Moguća je i drukčija, odnosno detaljnija klasifikacija predmetnih poticaja, ali se ovo istraživanje zadržava na osnovnoj klasifikaciji prema skupinama poticaja. Za potrebe istraživanja, mjerenje pojavnosti i zastupljenosti pojedinih poticaja ostvaruje se korištenjem indikatora dostupnih iz javno objavljenih financijskih izvještaja (Tablica 1.).

Tablica 1.

Pregled indikatora zastupljenosti poticaja za računovodstveno manipuliranje

Vrsta poticaja	Indikatori mjerenja pojave poticaja za računovodstveno manipuliranje
Poticaji tržišta kapitala	Prosječna cijena emitenta na tržištu kapitala
Ugovorni poticaji	Stanje kratkoročnih financijskih obveza Stanje dugoročnih financijskih obveza Rashodi kamata
Regulatorni poticaji	Porezni rashod razdoblja Porezna obveza na datum bilance

Izvor: vlastita izrada

Treba istaknuti da se za potrebe ovog istraživanja, a u pogledu mjerenja ugovornih poticaja, koriste indikatori koji se prije svega odnose na ugovorne dužničko vjerovničke odnose. Iako prema MRS-u 24 „Objavljanja povezanih osoba“ postoji obveza objave detaljnih informacija o menadžerskim kompenzacijama isplaćenim ključnom rukovodnom osoblju koji mogu biti dobar izvor informacija o ugovornim poticajima iz menadžerskih ugovora, analiza je pokazala da kotirajuća društva u Federaciji BiH, koja su uključena u uzorak, ne objavljuju te podatke kroz financijske izvještaje. Zbog spomenutog ograničenja, za potrebe ovog istraživanja izostavljeni su poticaji koji se odnose na menadžerske ugovore. S obzirom na spomenuto, model istraživanja može se predstaviti i u proširenom obliku koji prikazuje da odabrani indikatori pridonose utvrđivanju pojave i zastupljenosti osnovnih skupina poticaja za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća.

$$CMI_{i,t} = f(AP_{i,t}) \quad (2)$$

$$CI_{i,t} = f(LFLib_{i,t}, SFLib_{i,t}, Int_{i,t}) \quad (3)$$

$$RI_{i,t} = f(Tax_{i,t}, TaxLib_{i,t}) \quad (4)$$

gdje je

- CMI - Poticaji tržišta kapitala (engl. *Capital Market Incentives*)
- CI - Ugovorni poticaji (engl. *Contractual Incentives*)
- RI - Regulatorni poticaji (engl. *Regulatory Incentives*)
- AP - Prosječna cijena dionice emitenta (engl. *Average Price*)
- LFLib - Dugoročne financijske obveze (engl. *Long Term Financial Liabilities*)
- SFLib - Kratkoročne financijske obveze (engl. *Short Term Financial Liabilities*)
- Int - Rashodi kamata (engl. *Interests*)
- Tax - Porezni rashod razdoblja (engl. *Tax*)
- TaxLib - Obveza poreza na dobit (engl. *Tax Liability*)
- i,t - za poduzeće i , u razdoblju t

Model polazi od pretpostavke da postoje razlike u srednjim vrijednostima odabranih indikatora između poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama i poduzeća bez utvrđenih računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima. Na osnovi utvrđenih prosječnih vrijednosti, kao i rezultata značajnosti testova razlika u odabranim indikatorima mjerenja, može se utvrditi zastupljenost pojedinih poticaja za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća.

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

5.1. Uzorak istraživanja

Za potrebe empirijskog dijela istraživanja definiran je uzorak s osnovnom i kontrolnom skupinom poduzeća. U osnovnu skupinu uzorka uključena su poduzeća čiji su financijski izvještaji sadržavali računovodstvene manipulacije, dok su u kontrolnu skupinu uzorka uključena sva ostala poduzeća. Osnovnu i kontrolnu skupinu uzorka (Tablica 2.) čine revidirani godišnji financijski izvještaji poduzeća čiji su vlasnički vrijednosni papiri (dionice) uvršteni na organiziranom tržištu kapitala u Federaciji Bosne i Hercegovine (Sarajevska burza – SASE).

Tablica 2.

Projektiranje uzorka istraživanja

Opis	Broj
Ukupan broj poduzeća na kotaciji, slobodnom primarnom i sekundarnom tržištu na Sarajevskoj burzi	208
Neaktivna poduzeća čijim se dionicama ne trguje (suspenzija i drugo)	(12)
Financijski subjekti i institucije	(21)
UKUPNO broj poduzeća	175
Ukupan broj jedinica (opservacija) osnovne populacije u razdoblju 2010. - 2014.	875
Ukupan broj jedinica u uzorku u razdoblju 2010. - 2014.	257

Izvor: vlastita izrada

U prvom koraku, u uzorak je uključena ukupna populacija poduzeća čiji vrijednosni papiri kotiraju na Sarajevskoj burzi, a koju za potrebe ovog istraživanja čine svi emitenti čiji su vrijednosni papiri uvršteni na segmente kotacije poduzeća (jedan emitent), primarnog slobodnog tržišta (29 poduzeća) i sekundarnog slobodnog tržišta (178 poduzeća), što čini populaciju od ukupno 208 poduzeća. U drugom koraku, iz ukupnog uzorka isključena su sva poduzeća čiji vrijednosni papiri nisu aktivni, kao i financijske institucije zbog institucionalnih specifičnosti poslovanja.

Konačno, u uzorak je uključeno 117 poduzeća ili 66,86 % od ukupno odabrane populacije (175 poduzeća) u promatranom razdoblju, što je na zadovoljavajućoj razini. Budući da su za neka poduzeća prikupljeni revidirani godišnji financijski izvještaji za jednu godinu, a za neka i više godina, onda je ukupan broj revidiranih godišnjih financijskih izvještaja koji su uključeni u konačni uzorak (osnovna i kontrolna skupina) 257 jedinica, što čini 29,37 % ukupne populacije, što je na zadovoljavajućoj i prihvatljivoj razini. Kada se govori o vremenskoj definiciji uzorka i kontrolnog uzorka za potrebe ovog istraživanja, u uzorak su uključena poduzeća čiji su vlasnički vrijednosni papiri izvršeni na organizirano tržište kapitala u Federaciji BiH, odnosno segmente kotacije emitenata, primarnog i sekundarnog slobodnog tržišta Sarajevske burze, u petogodišnjem razdoblju od 2010. godine do 2014. godine.

5.2. Metodologija istraživanja

Metodologija prikupljanja i obrade podataka podrazumijeva izbor odgovarajućih instrumenata prikupljanja, sistematizacije, te klasifikacije i obrade podataka. Podatci za potrebe empirijskog dijela istraživanja prikupljeni su primjenom tehnike analize sadržaja revizorskih i financijskih izvještaja u razdoblju od 2010. do 2014. godine na uzorku poduzeća čiji vrijednosni papiri kotiraju na tržištu kapitala u Federaciji BiH. Za potrebe empirijskog dijela istraživanja u analizu su uključeni samo godišnji financijski izvještaji, pošto su ista predmetom neovisne revizije financijskih izvještaja. Mjerenje zavisne varijable, odnosno računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima poduzeća, izvršeno je primjenom sljedećih pravila.

- Ukoliko je kroz neovisni revizorski izvještaj poduzeća iskazano pozitivno mišljenje bez modifikacija ili uz modifikaciju⁸ s isticanjem pitanja koja nemaju utjecaja na revizorsko mišljenje (posebni naglasci), to podrazumijeva da financijski izvještaji poduzeća ne sadrže računovodstvene manipulacije, te se zavisnoj varijabli dodjeljuje rang vrijednosti nula (0).
- Ukoliko je kroz neovisni revizorski izvještaj poduzeća iskazano modificirano revizorsko mišljenje s isticanjem pitanja koja imaju utjecaja na revizorsko mišljenje (revizorsko mišljenje s rezervom⁹,

⁸Cilj Međunarodnog standarda revizije (MRevS) 701 *Modifikacije izvješća neovisnog revizora* je utemeljiti standarde i dati upute o okolnostima u kojima izvješće neovisnog revizora treba biti modificirano, kao i o obliku i sadržaju modifikacije revizorova izvješća u tim okolnostima. Ovaj Međunarodni revizijski standard opisuje način modificiranja teksta revizorova izvješća u sljedećim situacijama:

- Pitanja koja ne utječu na revizorovo mišljenje: (a) Poseban naglasak
- Pitanja koja utječu na revizorovo mišljenje: (a) Mišljenje s rezervom, (b) Suzdržanost od mišljenja, ili (c) Negativno mišljenje.

⁹Mišljenje s rezervom treba biti izraženo kada revizor zaključi da se ne može izraziti pozitivno mišljenje, ali pritom učinak neslaganja s upravom ili ograničenja djelokruga rada nije tako značajan i prevladavajući da bi zahtijevao negativno mišljenje ili suzdržanost od izražavanja mišljenja (MRevS 701, t. 12.).

suzdržavanje od revizorskog mišljenja¹⁰ ili negativno revizorsko mišljenje¹¹), to podrazumijeva da financijski izvještaji poduzeća sadrže računovodstvene manipulacije, te se zavisnoj varijabli dodjeljuje rang vrijednosti jedan (1).

Nakon toga, podatci su uneseni u bazu podataka gdje je izvršeno rangiranje i klasifikacija varijabli. Podatci iz revizorskih izvještaja stavljeni su u odnos s odgovarajućim podatcima iz financijskih izvještaja za određeno poduzeće i u određenom razdoblju. U konačnici su podatci pregledani, oblikovani i pripremljeni na način primjeren za unos u program za statističke analize i ispitivanja. Za te potrebe korišten je SPSS statistički programski paket (engl. *SPSS – Statistical Package for Social Sciences*). Za potrebe empirijskog dijela istraživanja kao temeljni oblik znanstveno spoznajnog procesa primijenjene su statističke metode koje uključuju primjenu deskriptivne i inferencijalne statistike, a dobiveni su rezultati prezentirani uz pomoć tabličnih prikaza. Konkretno, za potrebe utvrđivanja poticaja koji predstavljaju značajan izvor motivacije za računovodstveno manipuliranje, primijenjeni su testovi razlika i to parametrijski T-test za nezavisne uzorke kao i neparametrijski Man-U-Whitney test s obzirom na to da podatci iz uzorka ne slijede normalnu distribuciju.

6. DISKUSIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Rezultati provedenog istraživanja pokazuju osnovna obilježja utvrđenih računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća u Federaciji BiH. Tablica 3. pokazuje da je u 95 slučajeva (37 %) utvrđeno da financijski izvještaji poduzeća sadrže računovodstvene manipulacije. S druge strane, kod 162 slučaja (63 %) nije iskazano kvalificirano revizorovo mišljenje s modifikacijama, odnosno nisu utvrđene računovodstvene manipulacije u financijskim izvještajima. Rezultati istraživanja (Tablica 3.) pokazuju da se najčešća područja računovodstvenih manipulacija odnose na stavke vrijednosnih usklađenja potraživanja i umanjenja imovine (n=63; 66,30 %), i to: vrijednosna usklađenja potraživanja (n=37; 38,90 %), umanjenje stalnih sredstava (n=17; 17,90 %) i umanjenje zaliha (n=9; 9,50 %). Kada se govori o ostalim područjima financijskih izvještaja vezano uz računovodstvene manipulacije, ista se odnose na rezerviranja za rizike i troškove (n=7; 7,40 %), revalorizaciju stalnih sredstava (n=5; 5,30 %), vrednovanje financijske imovine (n=6; 6,30 %) i amortizaciju dugotrajne imovine (n=4; 4,20 %).

¹⁰Suzdržanost od mišljenja mora se izraziti kada je mogući učinak ograničenja djelokruga revizorova rada tako značajan i prevladavajući da revizor nije mogao prikupiti dovoljne i odgovarajuće revizijske dokaze, te stoga ne može izraziti mišljenje o financijskim izvještajima (MRevS 701, t. 13.)

¹¹Negativno se mišljenje mora izraziti kada je učinak neslaganja toliko značajan i prevladavajući za financijske izvještaje da je revizor zaključio kako izvješće s rezervom nije primjereno za obznanjivanje da financijski izvještaji dovode u zabludu ili su nepotpuni (MRevS 701, t. 12.).

Tablica 3.

Pregled područja značajnih pogrešnih prikazivanja

		Broj	Postotak	Valjani postotak	Kumulativni postotak
Važeći	Prihodi	4	1,6	4,2	4,2
	Amortizacija	4	1,6	4,2	8,4
	Rezerviranja	7	2,7	7,4	15,8
	Vrijednosna usklađenja	37	14,4	38,9	54,7
	Umanjenje stalnih sredstava	17	6,6	17,9	72,6
	Revalorizacija	5	1,9	5,3	77,9
	Umanjenje zaliha	9	3,5	9,5	87,4
	Vrednovanje stalnih sredstava	3	1,2	3,2	90,5
	Kapitalizacija troškova	1	0,4	1,1	91,6
	Financijska imovina	6	2,3	6,3	97,9
	Kapital	2	0,8	2,1	100,0
	Ukupno	95	37,0	100,0	
	Nedostaje	162	63,0		
UKUPNO	257	100,0			

Izvor: Rezultati istraživanja (N=257); SPSS v.20

Prethodno spomenuto upozorava na činjenicu da se najčešća područja računovodstvenih manipulacija odnose na stavke umanjenja vrijednosti stalnih sredstava, kratkotrajnih potraživanja i zaliha.

U pogledu obilježja računovodstvenih manipulacija, rezultati testova razlika prezentirani u Prilogu2. pokazuju da postoji značajna razlika u prosječnom iznosu stalnih sredstava, zaliha i kratkotrajnih potraživanja između poduzeća čiji financijski sadrže računovodstvene manipulacije i poduzeća čiji financijski izvještaji ne sadrže računovodstvene manipulacije, na razini signifikantnosti od 1 % ($p < 0,01$). Nadalje, prosječni knjigovodstveni iznos stalnih sredstava, zaliha i kratkotrajnih potraživanja je manji kod poduzeća čiji financijski izvještaji ne sadrže računovodstvene manipulacije u odnosu prema poduzećima čiji financijski izvještaji sadrže računovodstvene manipulacije (Prilog 1.). Prethodno spomenuto pokazuje da je glavni izvor računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima poduzeća u Federaciji BiH nepriznavanje (rashoda) umanjenja vrijednosti imovinskih stavki stalnih sredstava, zaliha i kratkotrajnih potraživanja. Rezultati istraživanja pokazuju da računovodstvene manipulacije u poduzećima u Federaciji BiH u najvećem broju proizlaze iz precijenjenih imovinskih stavki te posljedično podcijenjenih rashoda kao elementa financijske uspješnosti. Na kraju, pokazuje se da se računovodstvene manipulacije u najvećem broju primjera manifestiraju u vidu precijenjenog financijskog rezultata (iskazana veća dobit ili manji gubitak od realnog).

Spoznaja o osnovnim obilježjima računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima poduzeća u Federaciji BiH je bitna u pogledu analize i istraživanja motiva zašto se pristupa računovodstvenom manipuliranju u financijskim izvještajima. Rezultati istraživanja (Tablica 4.) pokazuju da poduzeća u kojima nisu

utvrđene računovodstvene manipulacije imaju veću prosječnu cijenu dionica (AP) ostvarenu na tržištu kapitala (Sarajevskoj burzi) u promatranom razdoblju u odnosu prema poduzećima u kojima su u financijskim izvještajima utvrđene računovodstvene manipulacije. Međutim, u pogledu ispitivanja razlika (Tablica 5.) u ostvarenoj prosječnoj cijeni dionice (AP), može se istaknuti da nije utvrđena statistički značajna razlika između promatranih grupa poduzeća. Naime, rezultati provedenog parametrijskog T-testa ($df=190$, $p=0,174$) i neparametrijskog Man-U-Whitney testa ($p=0,197$), pokazuju da nema statistički značajne razlike u prosječnoj cijeni dionice (AP) utvrđene na tržištu kapitala između promatranih grupa poduzeća. Prema tome, može se zaključiti da cijena dionice na tržištu kapitala nije ciljana rezultanta na koju se želi utjecati računovodstvenim manipulacijama u financijskim izvještajima. Nadalje, i teza o slabije razvijenom tržištu kapitala (iako je elaboracija te teze izvan dosega ovog rada) ide u prilog opservaciji da tržište kapitala nije prevladavajući izvor poticaja za računovodstveno manipuliranje financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća u Federaciji BiH. Također, može se istaknuti da je ekonomski sustav Bosne i Hercegovine (a ovo se može primijetiti i za druge europske zemlje) bankovno orijentiran, za razliku od zemalja anglosaksonskog govornog područja (najprije Sjedinjenih Američkih Država) čiji su ekonomski sustavi više burzovno orijentirani. Zato su razumljivi rezultati ovog istraživanja koji pokazuju da poticaji tržišta kapitala nisu dominantan motiv za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća u Federaciji BiH.

Tablica 4.
Rezultati grupne statistike za indikatore mjerenja zastupljenosti poticaja računovodstvenih manipulacija

	AM	AP	LFLib	SFLib
Pozitivno revizorsko mišljenje	N Srednja vrijednost % od ukupno	114 25 59,4 %	162 2.927.564 63,0 %	162 7.820.999 63,0 %
Modificirano revizorsko mišljenje	N Srednja vrijednost % od ukupno	78 16 40,6 %	95 20.805.576 37,0 %	95 22.107.123 37,0 %
Ukupno	N Srednja vrijednost % od ukupno	192 22 100,0 %	257 9.536.168 100,0 %	257 13.101.862 100,0 %
	AM	Int	Tax	TaxLib
Pozitivno revizorsko mišljenje	N Srednja vrijednost % od ukupno	162 397.003 63,0 %	162 519.238 63,0 %	162 16.978 63,0 %
Modificirano revizorsko mišljenje	N Srednja vrijednost % od ukupno	95 946.950 37,0 %	95 18.812 37,0 %	95 8.771 37,0 %
Ukupno	N Srednja vrijednost % od ukupno	257 600.291 100,0 %	257 334.256 100,0 %	257 13.944 100,0 %

Izvor: Rezultati istraživanja; SPSS v. 20

Poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama imaju veću razinu financijske zaduženosti u odnosu prema poduzećima bez utvrđenih računovodstvenih manipulacija bez obzira promatra li se razina zaduženosti s obzirom na prosječno stanje dugoročnih financijskih obveza (LFLib) i kratkoročnih financijskih obveza (SFLib) (Tablica 4.). Može se primijetiti da su poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama višestruko više zadužena u odnosu prema poduzećima bez utvrđenih računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima. Prezentirana činjenica o prosječno većoj zaduženosti (mjerenoj prosječnim stanjem dugoročnih i kratkoročnih financijskih obveza) pokazuje da se ta veća zaduženost reflektira na financijski rezultat poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama u financijskim izvještajima. Naime, u promatranom razdoblju poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama u financijskim izvještajima su priznala i prezentirala u financijskim izvještajima rashode kamata (Int) u gotovo dva i po puta većem iznosu u odnosu prema poduzećima bez utvrđenih računovodstvenih manipulacija (Tablica 4.).

Tablica 5.

Rezultati značajnosti testova razlika u indikatorima mjerenja zastupljenosti poticaja i motiva prema stanju utvrđenih računovodstvenih manipulacija

Red. broj	Stavka	Oznaka	Mann-Whitney test	T-test	Sig. razlika po oba testa
			Sig.	Sig.	
1.	Prosječna cijena dionice	AP	0,197	0,174	NE
2.	Dugoročne financijske obveze	LFLib	0,000*	0,000*	DA
3.	Kratkoročne financijske obveze	SFLib	0,000*	0,000*	DA
4.	Rashodi kamata	Int	0,000*	0,004*	DA
5.	Porezni rashod razdoblja	Tax	0,001*	0,054**	NE
6.	Obveza poreza na dobit	TaxLib	0,255	0,468	NE

*razina značajnosti od 0,01

** razina značajnosti od 0,05

Izvor: Rezultati istraživanja; SPSS v. 20

U pogledu ispitivanja razlika odabranih indikatora mjerenja ugovornih poticaja za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima, rezultati prezentirani u Tablici 5. pokazuju da postoji razlika u prosječnom stanju dugoročnih i kratkoročnih financijskih obveza, te rashodima kamata između promatranih grupa poduzeća. Naime, rezultati primijenjenog parametrijskog T-testa za nezavisne uzorke (Prilog 4.) pokazuju da kod dugoročnih financijskih obveza ($df=255$; $p=0,000$), kratkoročnih financijskih obveza ($df=255$; $p=0,000$) i rashoda kamata ($df=255$; $p=0,004$) postoji razlika između poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama i poduzeća bez utvrđenih računovodstvenih manipulacija na statistički značajnoj razini od 1 %. Također, rezultati

primijenjenog neparametrijskog Man-U-Whitney testa (Prilog 3.) potvrđuju rezultate provedenog t-testa potvrđujući da u dugoročnim financijskim obvezama (LFLib, $p=0,000$), kratkoročnim financijskim obvezama (SFLib, $p=0,000$) i rashoda kamata (Int, $p=0,000$) postoji razlika između promatranih grupa poduzeća na statistički značajnoj razini od 1 %. Može se zaključiti da poduzeća koja imaju značajne iznose kamatonosnih obveza (prije svih financijskih) su motivirana za iskazivanje što boljeg rezultata (veće dobiti ili manjeg gubitka) pošto im ta činjenica izravno utječe na razinu ugovorenih periodičnih (godišnjih) kamata te posljedično iznosa financijskih rashoda i u konačnici ostvarenog financijskog rezultata. Imajući u vidu da je osnovno obilježje računovodstvenih manipulacija nepriznavanje rashoda po osnovi umanjenja imovine što rezultira precijenjenim rezultatom (iskazana veća dobit ili manji gubitak), može se istaknuti da ugovorni poticaji predstavljaju značajan izvor motivacije za računovodstveno manipuliranje kotirajućih poduzeća u Federaciji BiH. Naime, s obzirom da je ekonomski sustav Bosne i Hercegovine bankovno orijentiran i da u promatranim poduzećima u pogledu ugovornih odnosa prevladavaju kreditno-financijske transakcije, logični su rezultati ovog istraživanja koji pokazuju da ugovorni poticaji, prije svih u dijelu financijskih transakcija, predstavljaju dominantan izvor motivacije za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća u Federaciji BiH.

U pogledu regulatornih poticaja, isti se za potrebe ovog istraživanja mjere prije svih iskazanim iznosima poreznog rashoda (Tax) u bilanci uspjeha i obveze poreza na dobit (TaxLib) u izvještaju o financijskom položaju na kraju razdoblja. Može se uočiti da poduzeća bez utvrđenih računovodstvenih manipulacija obračunavaju i iskazuju višestruko veće iznose poreznog rashoda poreza na dobit (Tax) u bilanci uspjeha, što je i logično s obzirom da ostvaruju u prosjeku bolje performanse i bolji financijski rezultat (Tablica 4.). U pogledu ispitivanja razlika odabranih indikatora regulatornih poticaja za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima, rezultati prezentirani u Tablici 5. pokazuju da postoji razlika u prosječnom iznosu iskazanog poreznog rashoda poreza na dobit (Tax) između promatranih grupa poduzeća. Naime, rezultati primijenjenog parametrijskog T-testa za nezavisne uzorke (Prilog 4.) pokazuju da u indikatorima poreznog rashoda razdoblja ($df=162,51$; $p=0,054$) postoji razlika između poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama i poduzeća bez utvrđenih računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima na statistički značajnoj razini od 5 %. Rezultati primijenjenog neparametrijskog Man-U-Whitney testa (Prilog 3.) potvrđuju rezultate provedenog T-testa potvrđujući da kod poreznog rashoda razdoblja (Tax, $p=0,001$) postoji razlika između promatranih grupa poduzeća na statistički značajnoj razini od 1 %. S druge strane, nije utvrđena statistički značajna razlika indikatora regulatornog poticaja – obveze poreza na dobit (TaxLib) između promatranih grupa poduzeća. Inicijalni statistički rezultati pokazali su da poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama obračunavaju i iskazuju (pa posljedično i plaćaju) manje poreza na dobit i da je ta razlika statistički značajna. Imajući u vidu da je osnovno obilježje računovodstvenih manipulacija nepriznavanje

rashoda po osnovi umanjenja vrijednosti imovine što je rezultiralo precijenjenim rezultatom (iskazana veća dobit ili manji gubitak), može se uočiti da su poduzeća s utvrđenim računovodstvenim manipulacijama mogla dodatno umanjiti financijski rezultat i posljedično i poreznu obvezu da su postupila prema pravilima i zahtjevima opće prihvaćenih računovodstvenih načela. Na osnovi iznesenog, može se zaključiti da regulatorni poticaji ne predstavljaju prevladavajući izvor motivacije za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća. S obzirom da se moglo pretpostaviti da bi poduzeća, posebice u lokalnim uvjetima, mogla biti prije svega porezno motivirana za računovodstveno manipuliranje, postavlja se pitanje zašto ipak nije tako? Razloge djelomično treba tražiti u strukturi vlasništva promatranih poduzeća, koje nije koncentrirano kod malog broja vlasnika, već je izrazito disperzirano. Nadalje, vlasnici nisu isključivo privatne fizičke i pravne osobe, već su u dobroj mjeri zastupljeni i institucionalni investitori, nerezidenti i država kojima minimiziranje poreznog tereta nije primarni cilj. Samim time su interesi različiti, teško uskladivi i nerijetko konfliktni. Također, i činjenica da se u pravilu radi o kotirajućim poduzećima s tržišta kapitala koji imaju javnu odgovornost pokazuje da su takva poduzeća pod nadzorom posebnih regulatora, prije svih tržišta kapitala, ali i poreznih tijela, što umanjuje razinu regulatornih poticaja, odnosno porezne motivacije za utjecaj na financijski rezultat prezentiran u financijskim izvještajima. U konačnici, činjenica da je u promatranim poduzećima funkcija vlasništva razdvojena od funkcije upravljanja, odnosno da menadžeri nisu ujedno i vlasnici, reducira mogućnost pojave porezne motivacije za računovodstveno manipuliranje, a potencira ugovorne ili tržišne poticaje. Dempsey, Hunt i Schroeder (1993, 479-500) su utvrdili značajne računovodstvene manipulacije neuobičajenim stavkama u situacijama kada menadžeri nisu ujedno i vlasnici, što je u skladu s postavkama agencijske teorije.

7. ZAKLJUČAK

Postizanje maksimalne informacijske korisnosti financijskih izvještaja je jedan od osnovnih ciljeva procesa financijskog izvještavanja. Isto je moguće osigurati jedino ukoliko su financijski izvještaji realno i objektivno prezentirani, bez značajnih pogrešaka. Postojanje računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima značajno umanjuje informacijsku korisnost računovodstvenih informacija kao osnove za poslovno odlučivanje različitih interesnih strana. Zato je uvijek aktualno pitanje zašto nositelji financijskog izvještavanja, a najprije menadžment, poduzimaju računovodstvene postupke koji rezultiraju računovodstvenim manipulacijama u financijskim izvještajima?

Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da poticaji tržišta kapitala nisu značajan i dominantan izvor motivacije za poduzimanje računovodstvenih postupaka koji mogu rezultirati računovodstvenim manipulacijama u financijskim izvještajima. Obrazloženje za manju zastupljenost poticaja tržišta kapitala može se pronaći u slabije razvijenom tržištu kapitala, kao i u činjenici da je ekonomski

sustav Bosne i Hercegovine dominantno bankovno orijentiran. S druge strane, rezultati ovog istraživanja su pokazali da skupina ugovornih poticaja predstavlja osnovni izvor motivacije za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća. Naime, poduzeća koja imaju značajne iznose financijskih obveza motivirana su za iskazivanje što boljeg rezultata (veće dobiti ili manjeg gubitka) pošto im ta činjenica izravno utječe na razinu ugovorenih kamata te posljedično iznosa financijskih rashoda i ostvarenog financijskog rezultata. U konačnici, istraživanjem je utvrđeno da regulatorni poticaji ne predstavljaju prevladavajuću motivaciju za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima poduzeća. Manja zastupljenost regulatornih poticaja može se obrazložiti većom disperzijom i strukturom vlasništva, razdvojenošću funkcije upravljanja od funkcije vlasništva, te činjenicom da su analizom obuhvaćena kotirajuća poduzeća s javnom odgovornošću koja su predmet posebnih regulatornih nadzora i kontrola.

Rezultati ovog istraživanja predstavljaju korisnu spoznaju o razini kvalitete financijskih izvještaja u Federaciji BiH, odnosno o prevladavajućim poticajima i motivaciji za računovodstveno manipuliranje u financijskim izvještajima kotirajućih poduzeća. Doprinos ovog istraživanja ogleda se i u činjenici da će se rezultati moći iskoristiti u funkciji unaprjeđenja procesa financijskog izvještavanja i unaprjeđenja razine kvalitete financijskih izvještaja u cjelini.

U pogledu smjernica za naredna istraživanja, korisno bi bilo istražiti koji su to osnovni motivi računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima promatrano po pojedinim djelatnostima. Također, vrijedna spoznaja bi se mogla postići i razvojem indikatora poticaja koji proizlaze iz menadžerskih ugovora te istraživanjem utjecaja istih na pojavu i intenzitet računovodstvenih manipulacija u financijskim izvještajima poduzeća. Na kraju, zanimljivo bi bilo izvršiti komparativnu analizu osnovne motivacije i poticaja računovodstvenih manipulacija s drugim zemljama u okruženju.

LITERATURA

Ahmed, A. S., Scott D., Abdel-Meguid, A. M. (2006). Auditor Independence, Corporate Governance and Abnormal Accruals: An Empirical Analysis. (<http://ssrn.com/abstract=887364>)

Aljinović Barać, Ž., Klepo, T. (2006). Features of accounts manipulations in Croatia. Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci - Časopis za ekonomsku teoriju i praksu 24 (2), pp. 273-290.

Bradshaw, M., Richardson, S., Sloan, R. (2001). Do analysts and auditors use information in accruals? *Journal of Accounting Research*, 39, pp. 45-74.

Cuzdriorean, D. D. (2013). Most recent findings in earnings management area: interesting insights from traditionally top 5 leading accounting journals. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 15(2), pp. 402-416

Dechow, P. M., Schrand, C. M. (2004). Earnings Quality. Research Foundation of CFA Institute

Dechow, P., Skinner, D. (2000). Earnings management: Reconciling the views of accounting academics, practitioners, and regulators. *Accounting Horizons*, Vol. 14, No 2, pp. 235-250

Dechow, Patricia M.; Sloan, Richard G.; Hutton, Amy P. (1996). Causes and Consequences of Earnings Manipulation: An Analysis of Firms Subject to Enforcement Actions by the SEC. *Contemporary Accounting Research*, Vol 13, No 2, dostupno na SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2607>

Dempsey, S. J.; H. G. Hunt III & N. Schroder (1993). Earnings management and corporate ownership structure: An examination of extraordinary item reporting. *Journal of Business Finance & Accounting* 20(4), pp. 479-500.

DuCharme, L. L., Malatesta, P. H., Sefcik, S.E. (2004). Earnings management, stock issues and shareholder lawsuits. *Journal of Financial Economics* 71, pp. 27-49

Efendi, J., A. Srivastava, E. P. Swanson (2006). Why do Corporate Managers misstate Financial Statements? The Role of Option Compensation and other Factors. *Journal of Financial Economics*, 83 (3), pp. 667-708.

Eisenhardt, K. M. (1989). Agency Theory: An Assessment and Review, *Academy of Management, The Academy Of Management Review* 14(1), pp. 57-75

Erickson, M., Hanlon, M., Maydew, E. (2004). How much will firms pay for earnings that do not exist? Evidence of taxes paid on allegedly fraudulent earnings. *Journal of Accounting Research*, 44 (1), pp. 113-144.

Friedlan, J. M. (1994). Accounting choices of issues of initial public offerings. *Contemporary Accounting Research* 11, pp. 1-32.

Gulin, D. (2002). Manipulacije na financijskim tržištima i njihov utjecaj na financijske izvještaje. Računovodstvo, financije i revizija u suvremenim gospodarskim uvjetima, XXXVII. simpozij Pula, Zagreb: HZRI F.

Healy, P. M., Wahlen, J. M. (1999). A Review of the Earnings Management Literature and its Implications for Standard Setting. *Accounting Horizons*, 13 (4), pp. 365-383

Healy, P. M. (1985). The effect of bonus schemes on accounting decisions. *Journal of Accounting and economics* 7, pp. 85-107.

Jensen, C. M., Murphy K. J., Wruck, E. G. (2004). Remuneration: Where we've been, how we got to here, what are the problems, and how to fix them. ECGI Working Paper Series N° 44/2004.

Jensen, M. C., Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, Vol. 3, No. 4, pp. 305 - 360 (<http://ssrn.com/abstract=94043>)

Jo, H., Kim, Y. (2007). Disclosure frequency and earnings management. *Journal of Financial Economics* 84, pp. 561-590

Johnson, S. A., Ryan, H. E., Tian, Y. S. (2008). Managerial Incentives and Corporate Fraud: The Sources of Incentives Matter. EFA 2006 Zurich Meetings, (<http://ssrn.com/abstract=395960>)

Klassen, K. (1997). The impact of inside ownership concentration on the trade-off between financial and tax reporting. *The Accounting Review*, 72 (3), pp. 455-474.

Nasser, S. (2007). Impact of Earnings Management on the Credibility of Corporate Financial Reporting. *Petroleum Accounting and Financial Management Journal* (pristup 25.02.2017. godine, http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5447/is_200707/ai_n21298997)

Rajgopal, S.; Shivakumar, L. & Simpson, A. (2007). A Catering Theory of earnings management. University of Washington Business School, Working Paper

Rangan, S. (1998). Earnings management and the performance of seasoned equity offerings. *Journal of Financial Economics* 50, pp. 101-122

Ronen, J., Yaari, V. (2008). *Earnings Management, Emerging Insights in Theory, Practice, and Research*, Springer

Savez računovođa, revizora i financijskih djelatnika FBiH (2017). *Međunarodni računovodstveni standardi / Međunarodni standardi financijskog izvještavanja (MSFI/MRS)*. Mostar

Schipper, K. (1989). Commentary on earnings management. *Accounting Horizons* 3 (4), pp. 91-102

Shih, M., Lin, Z. (2002). Earnings Management in Economic Downturns and Adjacent Periods: Evidence from the 1990-1991 Recession. (<http://ssrn.com/abstract=331400>)

Sweeney, A. P. (1994). Debt covenant violations and managers' accounting response. *Journal of Accounting and Economics* 17, pp. 281-308.

Teoh, S. H., Welch, I., Wong, T. J. (1998). Earnings management and the underperformance of seasoned equity offerings. *Journal of Financial Economics* 50, pp. 63-99

Vuko, T. (2009). *Kvalitetan pristup reviziji i utjecaj na vjerodostojnost financijskih informacija*. doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split

Watts, R.L., & J. L. Zimmerman (1986). *Positive Accounting Theory*. Prentice-Hall, Englewood cliffs

Prilog 1.

Rezultati grupne statistike za stalna sredstva, zalihe i kratkotrajna potraživanja

Stavka	AC	N	Srednja vrijednost
Stalna sredstva	Pozitivno revizorsko mišljenje	162	56.017.235
	Modificirano revizorsko mišljenje	95	249.314.641
Zalihe	Pozitivno revizorsko mišljenje	162	3.412.316
	Modificirano revizorsko mišljenje	95	11.516.061
Kratkotrajna potraživanja	Pozitivno revizorsko mišljenje	162	7.400.105
	Modificirano revizorsko mišljenje	95	19.258.821

Izvor: Rezultati istraživanja (N=257); SPSS v.20

Prilog 2.

Rezultati testova razlika u iznosu stalnih sredstava, zaliha i kratkotrajnih potraživanja u kontekstu računovodstvenih manipulacija

Redni broj	Stavka	Oznaka	Mann-Whitney test	T-test	Sig. razlika po oba testa
			Sig.	Sig.	
1.	Stalna sredstva	NCA	0,000*	0,001*	DA
2.	Zalihe	Inv	0,000*	0,001*	DA
3.	Kratkoročna potraživanja	SRec	0,004*	0,001*	DA

*razina značajnosti od 0,01

Izvor: Rezultati istraživanja; SPSS v. 20

Prilog 3.

Rezultati testova razlika primjenom Mann-U-Whitney

	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of AP is the same across categories of AM.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	.197	Retain the null hypothesis.
2	The distribution of LFLib is the same across categories of AM.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	.000	Reject the null hypothesis.
3	The distribution of SFLib is the same across categories of AM.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	.000	Reject the null hypothesis.
4	The distribution of Int is the same across categories of AM.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	.000	Reject the null hypothesis.
5	The distribution of Tax is the same across categories of AM.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	.001	Reject the null hypothesis.
6	The distribution of TaxLib is the same across categories of AM.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	.255	Retain the null hypothesis.

Izvor: Rezultati istraživanja (N=257); SPSS v.20

Rezultati testa razlika primjenom T-testa

		Levene's Test za jednakost varijanci		T-test za jednakost srednjih vrijednosti									
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Srednja vrijednost razlike	St. greska razlike	95% interval povjerenja razlike				
									Donji	Gornji			
AP	Jednake varijance pretpostavljene	3,34	0,069	1,36	190	0,174	9,08	6,65	-4,03	22,20			
	Jednake varijance nisu pretpostavljene			1,56	161,08	0,120	9,08	5,81	-2,39	20,56			
LFlib	Jednake varijance pretpostavljene	92,42	0,000	-5,22	255	0,000	-17.878.012,28	3.419.117,25	-24.611.316,02	11.144.708,53			
	Jednake varijance nisu pretpostavljene			-4,05	96,90	0,000	-17.878.012,28	4.407.383,05	-26.625.559,66	-9.130.464,89			
SFLib	Jednake varijance pretpostavljene	55,16	0,000	-4,48	255	0,000	-1.4286.124,83	3.185.849,18	-20.560.051,31	-8.012.198,35			
	Jednake varijance nisu pretpostavljene			-3,81	120,91	0,000	-14.286.124,83	3.745.930,71	-21.702.238,51	-6.870.011,15			
Int	Jednake varijance pretpostavljene	17,18	0,000	-2,93	255	0,004	-549.946,39	187.512,10	-919.215,95	-180.676,83			
	Jednake varijance nisu pretpostavljene			-2,81	173,50	0,005	-549.946,39	195.221,22	-935.260,63	-164.632,14			
Tax	Jednake varijance pretpostavljene	14,41	0,000	1,93	255	0,054	500.425,97	258.044,96	-7.744,70	1.008.596,64			
	Jednake varijance nisu pretpostavljene			2,53	162,51	0,012	500.425,97	197.751,82	109.931,71	890.920,23			
TaxLib	Jednake varijance pretpostavljene	1,81	0,179	0,727	255	0,468	8.206,92	11.293,74	-14.033,96	30.447,81			
	Jednake varijance nisu pretpostavljene			0,892	221,20	0,374	8.206,92	9.203,56	-9.930,97	26.344,82			

Izvor: Rezultati istraživanja (N=257); SPSS v.20

Dragan Gabrić, PhD

University of Mostar
E-mail: dragan.gabric@sve-mo.ba

Mladen Miljko, mag. oec.

Agencija M&V d.o.o. Mostar
E-mail: mladen.miljko@agencijamv.com

ACCOUNTING MANIPULATIONS IN THE FINANCIAL STATEMENTS OF COMPANIES – RESEARCH ON MOTIVATION AND INCENTIVES

Abstract

The subject of this paper is research of the basic incentives of accounting manipulations in financial statements of the listed companies in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The main objective of this research is to determine the basic incentives and motives of accounting manipulations in the financial statements of the listed companies in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The research was conducted on a sample of listed companies from the capital market in the Federation of Bosnia and Herzegovina in the period from 2010 to 2014. The collected data were analysed using the descriptive and inferential statistics methods, and obtained results are presented in graphics and tables. The research results revealed that contractual incentives are the most common group of motives for accounting manipulations in the financial statements of the companies. Additionally, the results pointed out that motives related to the capital market and regulatory incentives are not generally dominant motives for accounting manipulation in the financial statements of the companies in the Federation of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: financial statements, accounting manipulations, incentives of accounting manipulations

JEL classification: M41, M42

